

ANNA-LIISA KUCZYNSKI

Handlingsrum och identitetsmarkörer i språkligt och kulturellt trängda situationer

*Lectio praecursoria*¹

I sitt klassiska verk *Människan som kulturvarelse* konstaterar lund-etnologen professor Nils-Arvid Bringéus (1990, 144) att man aldrig är så svensk som man är när man är bosatt i utlandet. Det innebär att vissa kulturella drag som man dittills upplevt som självklarheter eller som man tidigare inte särskilt uppmärksammat får en speciell betydelse i en ny kulturell omgivning. Ibland kan dessa kulturella drag bli överdrivna, men också omskapade och anpassade till nya förhållanden för att kunna fungera som identitetsmarkörer för människor som vill betona sin annorlunda etniska eller kulturella tillhörighet. Etnicitets- och identitetsforskning ger många exempel på sådana fall. Beatriz Lindqvist skriver exempelvis om chilenska flyktingar i Sverige som själva sydde sina folkdräkter så att de på det bästa möjliga sättet skulle påminna om de äkta (Lindqvist 1991, 104).

1 Anna-Liisa Kuczynski disputerade för doktorsgraden vid ämnet Nordisk etnologi den 12 januari 2017 vid Åbo Akademi med avhandlingen *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer. Identifikationer och kulturell gemenskap*. Som opponent fungerade FD, docent Oscar Pripp från Uppsala universitet och som kustos professor emerita Anna-Maria Åström.

Invandrare och olika minoritetsgrupper kan dock leva i förhållanden, där deras möjligheter till tillhörighetsmarkeringar begränsats på olika sätt. Det kan vara fråga om språkliga, kulturella eller demografiska förhållanden som inverkar på detta så att situationen kan upplevas trängd. Även negativa attityder och stereotyper kan ha samma begränsande inverkan. I vårt land är det självstyrda Åland officiellt svenskspråkigt och kunskaper i detta språk krävs av landskapets alla invånare, även av de finskspråkiga som bosatt sig där. På samma sätt är kunskaper i finska en förutsättning för de få svenskspråkiga i den lilla finska staden Nystad för att kunna klara av den normala vardagen. Modersmålen finska respektive svenska fungerar inte i dessa omgivningar, åtminstone inte överallt och i alla situationer utan har begränsats till hemmen och privatlivet. På liknande sätt fungerar inte heller invandrarnas modersmål i Finland, ifall det inte råkar vara fråga om engelskan, vår tids *lingua franca*, som folk i omgivningen oftast förstår.

Språket och speciellt modersmålet har likväl konstaterats vara en av de viktigaste markörerna för en persons självuppfattning och kollektiva tillhörighet (jfr Lojander-Visapää 2001, 32). Språket spelar en avgörande roll i individens socialisationsprocess genom att fungera som instrument, när han eller hon genom sitt modersmål lär sig att namnge sig själv och omgivningen. Språket blir genom denna process en del av en individs personlighet och kan få en emotionell laddning. Exempel på detta ges bl.a. i en undersökning om den finskspråkiga befolkningens situation i Nordnorge. En stark emotionell laddning är märkbar i en äldre persons uttalande, när hon efter en lång tid hör sitt modersmål talas i officiella sammanhang. Språket trängde sig då direkt in i hjärtat. (Anttonen 1999, 312–313.) Också på Åland beskrevs det finska modersmålet som ”hjärtats språk”, som ger möjlighet att uttrycka sådana nyanser som man har svårt att hitta ord till på det lokala majoritetsspråket. Modersmålets roll var viktig också i Magdalena Jaakkolas undersökning om polacker i Finland (1994, 138). Dessa upplevde att de i användningen av ett annat språk förlorat något mycket viktigt: förmågan att uttrycka sig själv. De önskade att kunna säga det som de verkligen ville och inte bara det som de kunde.

Språket är vidare viktigt i förmedlingen av tidigare generationers kulturella arv, för det är genom språket som detta arv förs vidare till kommande generationer, både medvetet och omedvetet såsom Bringéus i den tidigare nämnda boken skriver (1990, 105–106). Också samespråkforskaren Irja Seurujärvi-Kari har konstaterat att språket är kulturbundet. Enligt henne är det möjligt för ett folk att överleva fysiskt utan sitt modersmål, men kulturellt är det inte möjligt. Det är nämligen genom sitt språk som ett samfund artikulerar det speciella i sin kultur som har betydelse just för dem. (Seurujärvi-Kari 2013, 59–60.) Vi vet också alla att det svenska modersmålet och de svenskspråkiga institutionerna utgör det kulturella kittet som sammanbinder den annars socialt varierande och regionalt splittrade finlandssvenska folkgruppen i vårt land. I Folktingets enkätundersökning år 2005 ansåg 96 procent av svararna att det svenska modersmålet är viktigt för dem personligen (Identitet och framtid 2006, 19). Svenskan upplevs som en sammanbindande länk mellan alla finlandssvenskar, även av dem som bor i en helt finsk omgivning (jfr Lönnroth 2009, 115).

Om man av olika orsaker hamnat i en situation som kan beskrivas som språkligt och kulturellt trängd, är handlingsrummet för den språkliga identitetsmarkeringen ute i samhället och i vissa fall även hemma i familjen begränsat eller t.o.m. obefintligt. Man brukar då söka andra möjligheter för att exempelvis få den språkliga tillhörighetskänslan bekräftad. När majoritetsspråket krävs som kommunikationsmedel ute i samhället är det oftast möjligt att använda sitt modersmål inom familjen, framför allt med barnen. I en del familjer kan man tala det även med eller till sin maka/make såsom man brukar göra i Nystad och i vissa fall på Åland. I fråga om mångkulturella familjer finns denna möjlighet däremot endast i några enstaka fall, där maken eller maken lärt sig den andras modersmål. Trycket utifrån och omgivningens ibland negativa attityder och stereotyper kan dock upplevas starka även hemma. I synnerhet gäller detta barnen som gärna använder majoritetens språk och på detta sätt minskar handlingsrummet för språkliga identifikationer. En självklarhet är att extra motivation krävs av föräldrarna i sådana familjer.

I språkligt trängda situationer, där stereotyper eller negativa attityder tillsammans med demografisk obalans begränsar handlingsrummet för den språkliga identitetsmarkeringen, kan alternativa möjligheter erbjudas genom kontakter som upprätthålls med vänner, släktingar eller landsmän annorstädes. Kontakterna har i detta avseende spelat en central roll för både Nystads svenskspråkiga och Ålands finskspråkiga och likaså för den hitflyttade parten i mångkulturella familjer. Kontakterna ger tillfällen att på ett ledigt sätt och utan att söka ord uttrycka sig och vara säker på att den andra förstår en på rätt sätt. Speciellt gäller detta fysiska besök, men dagens moderna teknologi har gjort det möjligt att kontakterna numera också kan skapas virtuellt i form via Internet, e-post eller telefonsamtal. Därutöver spelar radio och tv en viktig roll som kontaktkanaler, även om de oftast fungerar endast i en riktning. Dessa translokala och transnationella kontakter kan beskrivas som gränsöverskridande strategier för att utvidga handlingsrummet för den språkliga markeringen.

Också föreningslivet och liknande arenor, exempelvis församlingsverksamhet på boningsorten kan erbjuda förutom trivsel även sociala kontakter som skapar och bekräftar tillhörighet samt ger viktigt handlingsrum för identifikation. Det är vanligt att folk som flyttat bort från sina hembygder har grundat etniska eller kulturella föreningar, där den gemensamma nämnaren är samma språk och kulturella traditioner eller samma ursprungsland. Föreningar som grundats av finsk- eller svenskspråkiga i olika länder har långa anor. I Stockholm grundades exempelvis den allra första finska föreningen redan 1830 och den nuvarande har funnits sedan 1894 (Melakari 2009, 25). I New York City grundades en svensk-finsk evengelisk-luthersk församling år 1919, men den föregicks av Finska sjömansmissionen som inlett sin verksamhet över trettio år tidigare d.v.s. 1887 (Dahlbacka 1994, 44, 57).

De inflyttade finskspråkiga på Åland, de svenskspråkiga i det finska Nystad och de polska invandrarna i Finland utgör inget undantag i detta avseende. De första föreningarna som dessa grundat går tillbaka till åren kring sekelskiftet 1900. Den första finska föreningens

tid på Åland blev dock kortvarig och man fick vänta på ett nytt försök ända till början av 1970-talet, då en ny finsk förening grundades. Den svenska föreningen i Nystad som grundats år 1913 har i sin tur fört en passiv tillvaro sedan mitten av 1970-talet. Som en sidoanmärkning till en notis i Rundradions svenska nyheter i samband med bilfabriken i Nystad berättar en intervjuperson att föreningen sommaren 2016 aktiverat sin verksamhet på nytt och att den numera ordnar regelbundna träffar med medlemmarna (Yle nyheter 26.3.2017). Den första polska föreningen i Finland fyllde 100 år 2017 och fungerar parallellt med en annan, något senare grundad förening som har både finska och polska medlemmar. Den främsta uppgiften för alla dessa föreningar har varit och är fortfarande att ge medlemmarna möjligheter till en samvaro på eget modersmål, att stöda språkets position i familjerna och att skapa en känsla av kulturell gemenskap. På så sätt utvidgar de för sin del även handlingsrummet för den kulturella identitetsmarkeringen.

Vidare utgör massmedier en imaginär kontaktform i samband med transnationalism, men deras roll som translokala identitetsmarkörer är också central. Genom att välja massmedia på sitt modersmål får man sin bekanta språkmiljö translokalt närvarande och sin språkliga tillhörighetskänsla förstärkt. Handlingsrummet för dessa val kan dock av olika skäl vara begränsat. Den existerande tekniska utrustningen har åtminstone tidigare vållat problem och begränsat utbudet av tv-sändningar exempelvis på Åland, där de finska kanalerna fick tävla med de rikssvenska. Hörbarheten av vissa radio-kanaler kan vara dålig och vidare kan andra familjemedlemmars preferenser sätta gränser för valet av bl.a. tv-program. Personliga apparater, särskilt radioapparater samt Internet har i dessa senare fall oftast löst problemen. Genom dem skapas ett translokalt socialt rum, som imaginärt möjliggör en känsla av språklig och kulturell gemenskap med en större grupp med samma modersmål. Via Internet blir även tidningar på modersmålet tillgängliga och det är möjligt att läsa dem när det bäst passar en. De lokala medierna spelar dock samtidigt en viktig roll som nyhetsförmedlare.

Samhörighetskänslor kan vidare markeras genom traditioner, både kollektivt och inom familjen. Barnen kan exempelvis ges namn som varit traditionella inom släkten. Namnen skapar känslor av tillhörighet med den egna språkgruppen hos föräldrarna och kan längre fram i livet ge denna möjlighet också åt barnen. Både i Nystad och på Åland finns det exempel på att föräldrarna använt detta handlingsrum för sin identitetsmarkering. Traditionen att bada bastu har allmänt kopplats ihop med finskhet trots att föreställningen om bastuns finska ursprung är felaktig. Yrsa Lindqvist konstaterar i sin artikel om bastun och finlandssvenskarna att de finskspråkigas förhållande till bastun är intensivt och varmt. Den själsliga rening som upplevs i värmen förefaller för dem vara av stor betydelse. (Lindqvist 2001, 359–360.) På Åland, där det också badas bastu tycks de finskspråkiga vara av samma åsikt om denna djupare betydelse.

Även vissa maträtter kan bli viktiga i detta sammanhang. Etnologen och matforskaren Kurt Genrup (1988, 12) har konstaterat att ingenting är så konservativt och traditionsstabil som vår mun och vår mage. Smakrepertoaren hör åtminstone delvis till sådana sega strukturer inom kulturen som som det tar länge att ändra på. Detta syns bl.a. i de många etniska mataffärer och restauranger som grundats av invandrare i flera länder. Samtidigt som de tillfredsställer behovet att uppleva den ”rätta smaken” utvidgar de smakrepertoaren även hos majoritetsbefolkningen. Därtill kan en del maträtter vara symbolladdade och fungerar som manifestarioner av en viss kultur. Ekonomihistorikern Jonathan Metzger anser exempelvis att köttbullar allmänt kopplas ihop med svenskhet och ”det riktigt svenska” (Metzger 2005, 32–33). En finsk symbol som har sina rötter i Karelen, men som spritt sig över hela landet är karelska piroger. De kopplas ihop med finskhet också på Åland och fungerar där som identitetsmarkörer för åtminstone en del av de finskspråkiga så att tillredningen lärts ut även till följande generation. I mångkulturella familjer finns det likaså en hel del maträtter och ingredienser som fungerar som identitetsmarkörer för den inflyttade parten (Kuczynski 2007, 80).

De mest utåt synliga identifikationerna och tillhörighetsmarkeringarna är kollektiva traditioner, som oftast hänger ihop med de årliga högtiderna. Firandet av helgerna har sina egna traditioner som skiljer sig kulturellt i olika delar av världen och kan skilja sig även i olika delar av samma land. Det säger sig självt att handlingsrummet för avvikande traditioner och tillhörighetsmarkeringar då är begränsat. De finskspråkiga på Åland upplever detta exempelvis gällande såväl firandet av Valborg som Finlands självständighetsdag. Då traditioner under dessa dagar är olika eller saknas helt utblir den förväntade kollektiva feststämningen och förorsakar besvikelse. På liknande sätt kan firandet av de årliga högtiderna upplevas av hitflyttade utlänningar, vars förväntningar inte kan förverkligas på samma sätt som i det tidigare hemlandet.

Då de språkligt och kulturellt trängda situationerna inverkar begränsande på handlingsrummet för identitetens manifestationer, kan frågan ställas hur identifikationer sker. På vilket sätt kan identiteter då markeras och vidare, har de förändrats? Dessa frågor har jag försökt besvara i min avhandling.

Litteratur

- Anttonen, Marjut 1999. *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteetin politisoituminen 1990-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990. *Människan som kulturvarelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Dahlbaka, Ingvar 1994. *Svensk-Finska Evangelisk-Lutherska församlingen af New York City 1919–1935: en finlandssvensk emigrantförsamling amerikaniseras*. Åbo: [Åbo Akademi].
- Genrup Kurt 1988. *Mat som kultur: etnologiska kosthållsstudier*. Umeå: Umeå Universitet.
- Jaakkola, Magdalena 1994. Puolalaiset Suomessa. Karmela Liebkind (red.) *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*, 128–161. Helsinki: Gaudeamus.

- Kuczynski, Anna-Liisa 2007. Togetherness and space. Identifications and Negotiations in Polish-Finnish Families. *Ethnologia Fennica*. 73–86.
- Identitet och framtid 2006. Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005 = Suomenruotsalainen identiteetti: Folktingetin kyselytutkimus syksyllä 2005. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:bib:me:W00404910800>.
- Lindqvist, Beatriz 1991. Drömmar och vardag i exil. Om chilenska flyktingars kulturella strategier. Stockholm: Carlsson.
- Lindqvist, Yrsa 2001. Bastun och finlandssvenskarna. A-M. Åström, B. Lönnqvist, Y. Lindqvist: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk självhävdelse och marginalitet i kulturanalytiskt perspektiv*, 359–382. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lojander-Visapää, Catharina 2001. *Med rätt att välja. Språkval och språkstrategier i språkligt blandade hushåll i Helsingfors*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lönnroth, Harry 2009. *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. Tampere: Tampere University Press.
- Melakari, Esko 2009. *Merkittävä merkkivuosi 1809. Märkesåret 1809*. Ruotsinsuomalaisten Keskusliitto. http://www.rskl.se/julkaisut/Eskon_Merkkivuosi.pdf
- Metzger, Jonathan 2005. *I köttbullslandet. Konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Seurujärvi-Kari, Irja 2013. Saamelaisdiskurssi, kieli ja valta. Alkuperäiskansainentiteetin rakentaminen. Virtanen, P., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (red.), *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*, 55–84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Yle nyheter* 26.3. 2017. Yle TV2 kl 19.00.